

Fenomén periferie v kontextu česko-slovenských vztahů

STUDIE

**Periféria, fluidný koncept
s hmatateľnými implikáciami:
český a slovenský kontext**

ONDREJ FICERÍ

Periphery, a Fluid Concept with Tangible Implications: Czech and Slovak Context

Where does the periphery begin and where does it end? Who determines what is the periphery and what is not? What is the relationship between the periphery and the centre? Does the periphery depend on the centre, or can it exist independently? Is the periphery a static entity, or does it change in space and time? Can the periphery have its own centre? Does the periphery determine the form and quality of social practice and the patterns of behaviour of the population living there? These and many other questions are asked by scientists especially since the spatial turn in the social and human sciences, which has been intense since the 1970s, when scientists turned their attention to studying space and geography in explaining social phenomena. The first section deals with the conceptualization of the periphery across various scientific disciplines. I trace how the concept of the periphery was thematized, how it was adopted in historiography, and how the Czech and Slovak historical community reflects upon it. In the second part of the text, I attempt to apply relevant concepts of the periphery (the periphery of the world-system, the internal peripheries of empires and nation-states) to the interpretation of the Czech and Slovak historical context, while pointing out that the concept of the periphery is more than relevant for the interpretation of Slovak and Czech history, as well as their shared Czech-Slovak history. This part may seem overly ambitious and simplistic, but at the same time it can serve for further discussion on the specifics of the dynamics of the centre-periphery relationship in relation to the territories of Slovakia and the Czech Republic.

Keywords: Periphery, Internal periphery, World-systems theory

Periféria ako fluidný koncept

Pojem periféria je používaný v mnohých významoch a v rozličných kontextoch, pričom neexistuje jeho jednotná definícia. Nielenže sa používa napr. vo výpočtovej technike pre označenie externých zariadení počítačov, ale dokonca aj v biológii na označenie končatín alebo periférnej nervovej sústavy. Jednotiacim sémantickým motívom je každopádne okrajovosť, a v tomto význame sa používa predovšetkým v urbanizme na označovanie okrajov miest, ako aj v geografii na označenia územia, ktoré je polohovo a významovo odľahlé, okrajové či nedostatočne integrované.¹

Historická veda až do nástupu štrukturalizmu nijako konceptuálne na tento pojem nereflektovala. To bolo dozaista dôsledkom aj toho, že história bola písaná spravidla z centier, presnejšie povedané, z perspektívy centra. Protagonisti tradičnej historiografie písali predovšetkým o tzv. veľkých dejinách, a ak sa aj nejaké dianie na periférnom území dostalo do veľkého naratívu, muselo mať patričný význam pre tok národných dejín.

Popri veľkých dejinách sa pestovali aj dejiny menších územných jednotiek než bol štátny celok. V slovenskej a českej historiografickej tradícii (nielen) sa takýmto dejinám hovorí regionálne dejiny, pod ktoré sa spravidla začleňujú aj dejiny miest a obcí.² Tie boli, resp. stále sú koncepcne ponímané ako akési „appendixy“ národných, resp. všeobecných dejín. Navyše obvyklým zdôrazňovaním ich možného didaktického využitia pri výuke dejepisu sa iba zvýrazňovala ich podriadenosť, resp. doplnkovosť voči národným dejinám.

Zároveň platí, že napr. aj v anglosaskej historiografickej tradícii sa konceptuálne uchopenie regiónov a regionálnej histórie vyvíja v čase. Vo vedeckej obci sa v súčasnosti diskutuje o tom, že to môžu byť práve regionálne dejiny v širšom zmysle (od dejín mikro-priestorovej lokality po transnárodné dejiny), ktoré odhaľovaním prepojenia rozličných skúseností a poukazovaním na dopad miestnych dejín na všeobecné trendy majú potenciál identifikovať širšie dejinné súvislosti než len tie národné, a teda translokálne, resp. globálne.³

1 HAVLÍČEK, Tomáš – CHROMÝ, Pavel – JANČÁK, Vít – MARADA, Miroslav: Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periférních oblastí. In: *Problémy periférních oblastí*. Ed. Novotná, Marie. Praha 2005, s. 6–24.

2 Porovnaj publikácie venujúce sa konceptualizácii regionálnych dejín: BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004; *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Eds. Pekár, Martin – Derfiňák, Patrik. Prešov 2004; PAPAJÍK, David: *Regionální dějiny. Metodologie – problémy – praxe*. Vysokoškolská učebnice. Ružomberok 2022.

3 EEDEN van, Elise: Considering the Many Variations of Regional History. In: *Histories of People and Place*, 2024. doi: <https://doi.org/10.1080/28334299.2024.2433919>

Otázku, či nie je vývoj v regiónoch neprávom podceňovaný, si však v oveľa väčšej miere než historici kládli historici umenia. Časť umenovedcov sa totiž nevedela zmieriť s tým, že z perspektívy tzv. veľkých dejín umenia sa umelecká tvorba mimo centier vnímala spravidla provinčne, preto si položili jednoduchú otázku: prečo a na základe akých kritérií?⁴ Na prelome 70. a 80. rokov 20. storočia táto skupina talianskych umenovedcov, spoločne so špecialistom na mikrohistóriu Carlom Ginzburgom, odmietla akúsi lineárnu víziu, podľa ktorej každá odchýlka od centra znamenala zaostalosť. Argumentovali, že neprijatie určitej inovácie z centra neznamenaloby nevyhnutne ignoráciu alebo nedostatok porozumenia, presne tak, ako akt čiastočného prisvojenia si nejakej inovácie sa nerovnal „deformácii“ alebo „redukcií“. Ako však konštatuje vo svojej analytickej štúdii o imaginácii periférie v historiografii dejín umenia grécka vedkyňa Foteini Vlachou, ani táto diskusia nezmenila dominantnú paradigmu o periférii ako vylepšenej verzii skôr používaného termínu provincia, pričom zanikla popri ťažiskových debatách tej doby o gendri, triede a rase.⁵

O opätovnú revíziu dominantnej paradigmy sa pokúsil poľský historik umenia Piotr Piotrowski (1952 – 2015). V jeho kľúčových dielach k dejinám stredovýchodnej Európy *Avantgarda v tieni Jalty*⁶ a *Umenie a demokracia v postkomunistickej Európe*,⁷ v ktorých analyzoval kvalitu umeleckej tvorby v krajinách východného bloku vrátane Československa, kritizoval hegemoniu diskurzu dejín umenia vytvorenú na Západe, pričom sa snažil dokázať, že umelecká produkcia východnej Európy sa vyrovnala tej na Západe, hoci niesla lokálny obsah, ako napr. pamäť na socializmus, reprezentácie historickej traumy, anarchistické motívy a pod. Na potlačenie hegemonného diskurzu a skoncovanie s binárnou percepciou centrality (napr. New York, Paríž, Londýn) verzus periferality dokonca vytvoril teóriu horizontálnych dejín umenia, prostredníctvom ktorej odporúčal prevládzať ne-hierarchickú umeleckohistorickú analýzu.⁸

Hoci ušľachtilé Piotrowského posolstvo do veľkej miery otvorilo cestu k dekolonizovaniu dejín umenia, jeho kritici upozorňujú, že nemožno ignorovať význam vplyvov a výmeny medzi regiónmi, rovnako ako nemožno úplne odvr-

4 BAKOŠ, Ján: *Periféria a symbolický skok. Úvahy o teórii dejín umenia a kultúrnej histórii*. Bratislava 2000, s. 130–150.

5 VLACHOU, Foteini: Notes from the Periphery. History and Methods. In: *Visual Resources. An International Journal on Images and their Uses*, 2019, roč. 35, č. 3–4.

6 PIOTROWSKI, Piotr: *In the Shadow of Yalta. Art and the Avant-Garde in Eastern Europe 1945–1989*. London 2009. Poľský originál vyšiel v roku 2005.

7 PIOTROWSKI, Piotr: *Art and Democracy in Post-Communist Europe*. Reaktion Books 2012.

8 JAKUBOWSKA, Agata – RADOMSKA, Magdalena (eds.): *Horizontal Art History and Beyond. Revising Peripheral Critical Practices*. Routledge 2022.

hnúť existenciu hierarchií mocenských a zdrojových konfigurácií. Napríklad český filozof Tomáš Hříbek z Filosofického ústavu AV ČR upozorňuje, že všetci traja hlavní protagonisti, ktorých Piotrowski v diele analyzoval ako príklady excelentnosti umeleckej tvorby Východu (Krzysztof Wodiczko z Poľska, Marina Abramović z Juhoslávie či Ilja Kabakov z Ruska), sa napokon aj tak presťahovali na Západ, čo je dôkazom toho, že tón udáva centrum, a nie periféria. Závislosť od Západu prejavil Piotrowski aj tým, že skúmal východoeurópske umenie skrz nástroje západnej teórie. Problém teda Hříbek vidí aj v nedostatku produkcie teórie na periférii, čo sa nedotýka len dejín umenia.⁹

Zdá sa, že debata o opodstatnenosti binárneho charakteru opozície „centrum verus periféria“ v umenovednej historiografii dáva za pravdu, ba priam reflektuje na doposiaľ najvplyvnejšiu teóriu, resp. paradigmu štrukturálnych systematických nerovností v globálnych vzťahoch, ktorou je teória svetových systémov Immanuela Wallersteina. Tento americký sociológ (1930 – 2019), ktorého rodičia sa do Spojených štátov presťahovali z rakúskej Haliče, začal od 70. rokov 20. storočia predstavovať svetovej vedeckej obci jeden z najambicióznejších intelektuálnych projektov v humanitných a spoločenských vedách. Jeho inovatívny výklad fungovania sveta zároveň predstavuje históriu svetového kapitalizmu, ktorý podľa neho funguje ako inherentne exploatačný systém.¹⁰ Wallersteinov meta-naratív opúšťa rámce národných štátov, pričom svet zjednodušene uchopuje ako hierarchicky usporiadaný systém, rozdelený na jadro, semi-perifériu a perifériu. Jadro svetového systému, ktoré môže mať i viac centier (štáty západnej civilizácie), využíva perifériu a jej slabé štátne inštitúcie ako zdrojovú základňu (suroviny, lacná pracovná sila, odbytisko tovarov) pre svoj inovačný rast a kumuláciu kapitálu. Potom akúsi nárazníkovú zónu medzi týmito časťami tvorí semi-periféria, ktorá na jednej strane využíva perifériu pre vlastné obohacovanie, ale na druhej strane je sama závislá na technológiách a inovačnom know-how jadra (napr. Brazília, ale aj stredná Európa).

Napriek tomu, že zástup kritikov teórie svetového systému je početný, žiaden z protiargumentov nespôsobil jej úplné odvrhnutie. Lyotardov postštrukturalistický kriticismus¹¹ smeroval na Wallersteinov historicistický determinizmus. Wallerstein pritom netvrdil, že svetový systém je statický a večný. Naopak,

9 HŘÍBEK, Tomáš: Piotr Piotrowski, Art and Democracy in Post-Communist Europe. In: *Umění/Art*, 2014, roč. 62, č. 1, s. 87–89.

10 Z početných diel uvádzam sumarizujúcu prácu: WALLERSTEIN, Emmanuel: *World-Systems Analysis. An Introduction*. Duke University Press 2004.

11 V českom preklade LYOTARD, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha 1993.

ten vyvíja sa v čase.¹² Čiže aj prestupovanie z centra do periférie a vice versa v rámci systémovej štruktúry je možné, ako o tom v súčasnosti svedčí príklad Číny.¹³

Oveľa závažnejšia námietka voči teórii svetového systému, a západnému univerzalizmu vôbec, však prišla od protagonistov postkoloniálnych štúdií. Vplyvný indický historik Dipesh Chakrabarty (* 1948) v provokatívne titulovanom diele *Sprovinštenie Európy*¹⁴ nastavil zrkadlo západným sociálnym vedám, ktoré podľa neho nedokážu vysvetliť historickú skúsenosť politickej modernity napr. v južnej Ázii, pretože európske koncepty napr. občianskej spoločnosti alebo vedeckej racionality sa nedajú v juhoázijskom prostredí adekvátne uplatniť. Tvrdí, že európsky koncept univerzálnej ľudskej skúsenosti a sekulárnej modernity je teritoriálne obmedzený, pretože sa dá „provinčne“ použiť tak nanajvýš pre západný svet, nie však pre Indiu.

Bez ohľadu na vznesenú kritiku sa analytický aparát Wallersteinovej teórie svetových systémov ujal v humanitných a sociálnych vedách ako kategória analýzy. „Zľudovené“ pojmy ako jadro/centrum, semi-periféria a periféria sa pritom používajú aj v inom kontexte než o nich uvažoval Wallerstein. Vplyvná sa napríklad stala teória konfliktných línií nórskeho politológa a sociológa Steina Rokkana (1921 – 1979), podľa ktorého od čias priemyselnej revolúcie pretrváva konflikt medzi nacionalizujúcim centrom a jazykovo heterogénnymi populáciami na perifériách.¹⁵

Ruka v ruke s postkoloniálnym obratom v sociálnych a humanitných vedách sa aj v historiografii začalo čoraz dôraznejšie reflektovať na binárnu dichotómiu priestorových hierarchií v relácii centrum – periféria. V aktuálnej

12 Wallersteinovo dielo a jeho kritika je veľmi dobre reflektovaná v českých sociálnych a humanitných vedách prostredníctvom Stanislava Holubca: HOLUBEC, Stanislav: *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie*. Praha 2009; HOLUBEC, Stanislav: Moderní světový systém Immanuela Wallersteina. Čtyřicet let vývoje jednoho paradigmatu a jeho reflexe. In: *Český časopis historický*, 2017, roč. 115, č. 2, s. 440–479. Porovnaj i ČERNÝ, Karel: Immanuel Wallerstein. Historie kapitalismu, globální nerovnosti a světová revoluce. In: *Soudobé dějiny*, 2021, č. 2, s. 390–432.

13 CHENG, Enfu - ZHAI, Chan: China as a „Quasi-Center“ in the World Economic System. Developing a New „Center-Quasi-center-Semi- periphery-Periphery“ Theory. In: *World Review of Political Economy*, 2021, roč. 12. č. 1, s. 4–26.

14 CHAKRABARTY, Dipesh. *Provincializing Europe : Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton 2008.

15 ROKKAN, Stein: The Centre-Periphery Polarity. In: *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Eds. Rokkan, Stein – Urwin, Derek – Aarebrot – Frank H. – Malaba, Pamela – Sande, Terje Frankfurt – New York 1987, s. 17–50.

príručke európskych dejín s názvom *Európska skúsenosť*¹⁶ sa napríklad pertraktuje nevyspytateľný vzťah medzi (semi)perifériou a centrom, ktorý mal v európskych dejinách často devastačné dôsledky. Autori publikácie explicitne uvádzajú, že ambície Nemecka prevziať líderstvo v jadre svetového systému spôsobili dve svetové vojny.¹⁷

V stredoeurópskom prostredí sa pokúsila aplikovať paradigmu svetových systémov na historický vývoj habsburskej monarchie 19. storočia Andrea Komlosy. Táto rakúska historička tvrdí, že habsburská monarchia vytvorila svetovú ekonomiku samu o sebe, teda s vlastným jadrom, Predlitavskom, a s vlastnou agrárnou perifériou, Zalitavskom. Rozdiely medzi jednotlivými časťami monarchie potom optimisticky vykresluje ako výhodu, ktorá mala poháňať ekonomickú dynamiku súšťaťia a udržiavať jeho politickú stabilitu.¹⁸ Komlosy tak deriváciou Wallersteinovej teórie neskúmala postavenie monarchie v rámci geopolitickej dynamiky svetovej ekonomiky, ale radšej obrátila pozornosť na reláciu medzi jadrom a perifériou/perifériami v rámci štátneho útvaru, teda na vnútornú perifériu.

Mimo Wallersteinovej teórie stojaca entita s názvom vnútorná periféria je pritom v historiografii pertraktovaná najmä od vydania vplyvného zväzku esejí *Vnútroné periferie v európskej histórii*, zostaveného Hans-Heinrichom Noltem v roku 1991.¹⁹ Nolte je považovaný za jedného z najvplyvnejších Wallersteinových kritikov, ktorý však jeho teóriu ďalej rozvíjal vo svojich historických výskumoch. Prízvukoval pritom, že Wallersteinova teória nie je nepoužiteľná, ak sa okrem ekonomických faktorov svetového systému zohľadnia aj tie intelektuálne, náboženské a kultúrne.²⁰ Nolte spolu s jednotlivými autormi v uvedenom zväzku používali pojem vnútorná periféria pre také regióny štátnych celkov, ktoré boli/sú ekonomicky, politicky alebo kultúrne marginalizované a znevýhodnené dominantnou skupinou populácie, resp. jej elitami žijúcimi v centre štátneho útvaru. Takáto charakteristika dynamiky vzťahu centrum –

16 *The European Experience. A Multi-Perspective History of Modern Europe*. Eds. Hansen, Jan – Hung, Jochen – Ira, Jaroslav – Klement, Judit – Lesage, Sylvain – Simal, Juan Luis – Tompkins, Andrew. Cambridge 2023.

17 GRECCO de Lima, Gabriela – HALMOS, Károly – IRA, Jaroslav: Centres and Peripheries in Contemporary History (ca. 1900–2000). In: *The European Experience...*, s. 779–788.

18 KOMLOSY, Andrea: Imperial Cohesion, National-Building, and Regional Integration in the Habsburg Monarchy? In: *Nationalizing Empires*. Eds. Miller, Alexei – Berger, Stefan. Budapest 2015, s. 369–427; KOMLOSY, Andrea: State, Regions, and Borders. Single Market Formation and Labor Migration in the Habsburg Monarchy, 1750–1918. In: *Fernand Braudel Center Review*, 2004, roč. 27, č. 2, s. 135–177.

19 NOLTE, Hans-Heinrich (ed.): *Internal Peripheries in European History*. Göttingen – Zurich 1991.

20 HOLUBEC, Stanislav: *Teorie světových systémů...*, s. 47–48, 138–139, 171.

periféria, ktorá sa odkláňa od Wallersteinovho dôrazu na globálne ekonomické závislosti, je vhodnejšie uplatniteľná v európskej, a obzvlášť v stredoeurópskej historiografickej tradícii, silne orientovanej na analýzu odkazu impérií, tvorby etnických a národných skupín a vzájomných regionálnych prepojení. Z tejto perspektívy je pochopiteľné, prečo Luďa Klusáková v tomto zväzku esejí vykreslila Krajiny českej koruny v rámci Rakúsko-Uhorska ako vnútornú perifériu v politickom zmysle, zatiaľ čo v ekonomickom boli jednoznačne v centre.²¹

Pojem vnútorná periféria vyjadruje priestorovú materializáciu súboru činností, ktoré nerovnomernosť vývoja určitého územia a jeho kultúrnu a politickú subordináciu centru reprodukovali. Sociálni vedci pre označenie takéhoto súboru jednania vynašli metaforický pojem vnútorný kolonializmus, aby tým demonštrovali analógiu s kolonializmom spojeným so zámorskými kolóniami, no v tomto prípade uplatneným na európske územia v rámci impérií, resp. národných štátov.²² Hoci priekopnícka práca v tejto oblasti pochádza od Michaela Hetchera,²³ ktorý analyzoval vykorisťujúce praktiky Angličanov voči Írom, pojem vnútorného kolonializmu sa veľmi dobre ujal aj v stredoeurópskom kontexte, a to nielen na interpretáciu vzťahu habsburskej monarchie voči „národnostiam“,²⁴ ale aj vzťahu Nemeckej ríše (III.) či Sovietskeho zväzu voči národným spoločenstvám stredo- a východoeurópskeho priestoru.²⁵

Hmatateľné implikácie v českom a slovenskom historickom kontexte

V kontexte slovenských a českých dejín je relevantné položiť si v súvislosti s konceptualizáciou periférie a hierarchického binárneho vzťahu centra a periférie hneď niekoľko otázok: aká bola geopolitická pozícia teritória českých krajín a Slovenska v rámci svetového systému?; bola táto pozícia rozdielna pre teritórium českých krajín a Slovenska zvlášť?; aké implikácie z toho vyplývali pre členov oboch národných spoločenstiev, a obzvlášť počas trvania spoločného

21 KLUSÁKOVÁ, Luďa: The Czech Lands in the Habsburg Empire (Economic Centre but Political Periphery). In: NOLTE: *Internal Peripheries...*, s. 16–184.

22 SUBOTIC, Milan: „Internal Colonialism“ – A Contribution to the History of the Concept. In: *Sociologija*, 2018, roč. 60, č. 2, s. 410–432.

23 HETCHER, Michael: *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*. Berkeley 1975.

24 VERDERY, Katherine: Internal Colonialism in Austria-Hungary. In: *Ethnic and Racial Studies*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 378–399.

25 NELSON, Robert L. (ed.): *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 Through the Present*. New York 2009; ETKIND, Alexander: *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge 2011.

česko-slovenského štátu?; vznikali na teritóriách českých krajín a Slovenska vnútorné periferie – a ak áno – prečo a s akými implikáciami?; akú historickú skúsenosť majú obe národné spoločenstvá s vlastnými vnútornými perifériami?

Pozíciu českých krajín v rámci paradigmy svetových systémov analyzoval Stanislav Holubec.²⁶ Ten postrehol, že hoci Wallerstein zaradil české krajiny od 16. storočia na perifériu svetovej ekonomiky vzhľadom na presadenie druhého nevoľníctva, českí hospodárski historici mali tendenciu zjemňovať túto pozíciu na semi-perifériu. Obnovené zemské zriadenie podľa Holubca učinilo z českých krajín kolóniu. Až od 70. rokov 19. storočia sa české krajiny dostali na semi-perifériu, a tento status si udržali aj po 1. svetovej vojne a trvá dodnes.

Pre teritórium Slovenska takáto analýza doposiaľ chýba, no vzhľadom na rozšírenie druhého nevoľníctva je vhodné obdobný periférny status v rámci svetovej ekonomiky aplikovať aj pre teritórium Uhorska. Na rozdiel od českých krajín však na teritóriu horného Uhorska, resp. Slovenska nedochádzalo od 70. rokov 19. storočia k tak výraznej industrializácii a urbanizácii, aby bolo možné hovoriť o jeho preradení do statusu semi-periférie.

V tradičných národných historiografiách oboch národných spoločenstiev je zároveň rozvíjaný topos národného teritória ako vnútornej periferie v rámci habsburskej monarchie. Funkčná významová náplň tohto toposu pritom nie je viazaná na socioekonomické charakteristiky tamojšej populácie alebo ekonomickú vyspelosť daných regiónov, pretože tie naopak oproti iným častiam Predlitavska, resp. Zalitavska vykazovali znaky rozvinutosti.²⁷ Topos vnútornej periferie tak odkazuje na politický status oboch národných spoločenstiev, keďže majorizačné praktiky dominantných národných skupín (nemeckorakúskej a maďarskej), fakticky stotožňované s vnútorným kolonializmom, mali znemožňovať uskutočnenie národného programu, pretlačovaného ich vlastnými politickými elitami. Z perspektívy postkoloniálnych a postimperiálnych štúdií je takéto vykresľovanie historickej skúsenosti produkovaním dekolonizačného mýtu, ktorý mal legitimizovať vznik česko-slovenského štátu s vlastným mocenským centrom štátu.²⁸ Jeho úspešné dotvorenie bolo potom výsledkom spo-

26 HOLUBEC, Stanislav: *Teorie světových systémů...*, s. 122–133.

27 Porovnaj reflektujúce analýzy od Ludi Klusákovéj a Romana Holeca: KLUSÁKOVÁ, Luďa: The Czech Lands in the Habsburg Empire (Economic Centre but Political Periphery). In: NOLTE: *Internal Peripheries...*, s. 169–184; HOLEC, Roman: „Zentrum“ und „Peripherie“ im Modernisierungsprozess Mitteleuropas am Beispiel der Slowakei. In: *Vorbild Europa und die Modernisierung in Mittel- und Südosteuropa*. Eds. Solomon, F. – Zach, K. – Brandt, J. Berlin 2009, s. 132–135.

28 Porovnaj vplyvný zborník „Habsburg postcolonial“, konkrétne kapitoly: LUFT, Robert: Machtansprüche und kulturelle Muster nichtperipherer Regionen. Die Kernlande Böhmen, Mähren und Schlesien in der späten Habsburgermonarchie. In: FEICHTINGER, Johannes,

lupráce so štátmi jadra svetového systému, ktoré po vyhranom globálnom konflikte zaujali pozíciu hegemonu svetového systému (USA, Spojené kráľovstvo, Francúzsko).

Teritória Slovenska a Podkarpatskej Rusi pričlenením k Československu „postúpili“ z periférnej do semi-periférnej pozície v rámci svetového systému. Tento civilizačný skok mal však na tieto bývalé uhorské teritória aj kontraproduktívny vplyv, pretože v rámci česko-slovenského štátu v nich dochádzalo k procesu periferizácie, ktorý je v slovenskej historiografii známy pod toposom „odbúravanie priemyslu za 1. ČSR“.²⁹ Periferizácia však prebiehala aj v kultúrnej a politickej rovine, čím sa obe post-uhorské krajiny dostávali do vnútroperiférneho postavenia voči pražskému centru. Podľa Stanislava Holubca bolo napríklad popieranie existencie samostatného slovenského národa znakom českého kultúrneho imperializmu.³⁰

Mainstreamová časť dnešnej slovenskej a českej historiografie sa pokúša čechoslovakizmus rehabilitovať nie v zmysle vplyvných záverov Elisabeth Bakke ako „projektu predurčeného na zlyhanie“, ale práve naopak, ako možný scenár českého a slovenského identitárneho splynutia.³¹ Dominancia čechoslovakistických politických elít sa snažila v medzivojnovom Československu na to vytvoriť všetky štrukturálne predpoklady. Z priestorového hľadiska sa to azda najvýraznejšie prejavilo ustanovením mesta Prešporok za hlavné mesto Slovenska vo februári 1919 s umelo vytvoreným názvom Bratislava.³² Tento akt fundamentálne zmenil mentálnu mapu teritória Slovenska. Nielenže výrazne vychýlil jeho geopolitické gravitačné ťažisko smerom na západ, resp. na Západ, ale i prekonfiguroval vnútorné priestorové rozloženie národného centra a periférie. O tomto akte rozhodol jediný slovenský politik, minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár. Ten, ako muž 28. októbra, mal spomedzi vte-

PRUTSCH, Ursula – CSÁKY, Moritz Csáky (eds.). *Habsburg Postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck 2003, s. 165–188; MANNOVÁ, Elena: Das kollektive Gedächtnis der Slowaken und die Reflexion der vergangenen Herrschaftsstrukturen. In: Tamtiež, s. 189–196.

29 „Pojem odbúravania priemyslu nadobudol ideologický zmysel.“ HALLON. Ľudovít. Hospodársky vývin po vzniku ČSR a v 20. rokoch. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan. *Slovenska v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918–1939*. Bratislava 2012, s. 223–225.

30 HOLUBEC, Stanislav: *Teorie světových systémů...*, s. 127.

31 KOPEČEK, Michal: Čechoslovakismus. Zastřené dějiny jedného pojmu. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.). *Čechoslovakismus*. Praha 2019, s. 11–13.

32 Analýzu statusu Bratislavy na mentálnej mape Slovenska v historickej perspektíve najlepšie previedol LIPTÁK, Ľubomír: Bratislava ako hlavné mesto Slovenska. In: DUDEKOVÁ, Gabriela et al: *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2012, s. 46–66.

dajších slovenských politikov názorovo a kompetenčne najbližšie k pražskému centru a na druhej strane najďalej k pôvodne vykryštalizovanému, a v zásade konkurenčnému slovenskému národnému centru v Martine. Čechoslovakistické politické elity týmto aktom získali v bratislavskom kozmopolitnom a etnicky heterogénnom urbánnom milieu priestor pre úplne nové vynaliezanie tradície národného centra Slovákov a tým aj ich modifikovanej národotvorby, s možnosťami inštrumentalizačných intervencií do jej rurálnych, religióznych a kultúrne orientálnych, proruských atribútov v prospech prookcidentálnych a pročechoslovakistických prvkov. Práve tieto hodnotové orientácie na Západ ako tradičnú geopolitickú a mentálnu entitu sa snažili presadiť čechoslovakistické politické a intelektuálne elity na území Československa.³³ Ostatne úplne rovnaká taktika bola uplatnená aj pri kreovaní centra Podkarpatskej Rusi, keď namiesto „hungaristického“ Mukačeva dostal prednosť Užhorod, obdobne geograficky excentricky umiestnený na západnej hranici pripojeného teritória.³⁴

Je otázke, koľko času by čechoslovakistické politické elity potrebovali na reálne vytvorenie jednotnej československej národnej identity tak, ako sa to udiaľalo v 2. polovici 19. storočia u českojazyčného obyvateľstva na Morave a v rakúskom Sliezsku. No skôr je však relevantné uvažovať v tých reláciách, že etnická hranica medzi slovenským a českým národným spoločenstvom – v zmysle teórie vzájomného vyhraňovania sa etnických skupín Fredrika Bartha³⁵ – bola už v roku 1918 nielenže dostatočne vytýčená, ale táto sa v podmienkach československej medzivojnovnej liberálnej demokracie u väčšej časti Slovákov ďalej posilňovala. Pretrvávajúce a neustále aktualizovanie historických priestorových konceptov, konkrétne autonomizmu, ako aj zaužívaných sociálnych praktík, napríklad religiozity a vzorcov volebného správania,³⁶ tak vytváralo zo Sloven-

33 Porovnaj HLAVÁČEK, Petr (ed.): *Západ nebo Východ? České reflexe Evropy 1918–1948*. Praha 2016; pre slovenský kontext porovnaj CHMEL, Rudolf: Slovenské (stredo)európske vízie. In: HLAVÁČEK, Petr (ed.): *České vize Evropy? Manuál k naší evropské debatě*. Praha 2014, s. 88–99; KOVÁČ, Dušan: „Slavjanofili“ a „zapadníci“ v slovenskom politickom a historickom myslení, krátka historická skica. In: KOVÁČ, Dušan: *O historiografii a společnosti*. Bratislava 2010, s. 37–43.

34 LICHTAJ, Igor: Užhorod vo víre spoločensko-politických diania v rokoch 1918–1919. In: ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.): *Velká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky 1918–1929*. Prešov 2012, s. 147–164.

35 BARTH, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo 1969.

36 Porovnaj NEŠPOR, Zdeněk R. *Česká a slovenská religiozita po rozpadu spoločného státu. Náboženství Dioskúrů*. Praha 2020; porovnaj kritické doplnenie slovenských reálií: TÍŽIK, Miroslav: Na východ od Česka alebo ako porovnávať náboženstvo v Česku a na Slovensku. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2021, roč. 57, č. 1, s. 105–121.

ska, ale aj Podkarpatskej Rusi, jeden rozmerný fantómový región³⁷ bývalého Uhorska s potenciálom vytvorenia vlastných mocenských centier. Anti-čechoslovakistické kontra-elity (slovenské autonomistické, maďarské a nemecké iredentistické) vzhľadom na rozsiahlosť a geopolitickú relevantnosť teritórií a populácií na nich žijúcich, u ktorých mali potenciál aktivovať svoje predstavy o budúcnosti, prispeli k – a boli využité na destabilizáciu a následný zánik československého štátneho útvaru v kontexte úsilia politických elít Nemecka na vytvorenie vlastnej hegemonie svetového systému (1933 – 1945).

Skompromitovanie kontra-elít s porazeným nacizmom umožnilo post-čechoslovakistickým elitám (t. j. presadzujúcim centralizáciu a unitárny štát) obnoviť česko-slovenský štát, a to v podobe proklamovanej „homogénnej národnej entity“, značne zredukovanej o možnosti vytvárania odstredivých vnútorných periférií.³⁸ Kompletnou etnickou čístkou teritória Sudetov, čiastočnou etnickou čístkou južného Slovenska a odstúpením Zakarpatska Sovietskemu zväzu sa výrazne posilnila vnútorná kohézia a územná integrita štátu. Táto bola socialistickým režimom ďalej posilnená eliminovaním akýchkoľvek mocenských manifestácií moravanstva, a to zlikvidovaním krajinského zriadenia v roku 1949. Týmto aktom sa identitotvorný atribút priestorovej politizácie moravskej etnickej skupiny výrazne oslabil, čo v rokoch 1968 a 1991 – 1992 napriek značnej politickej mobilizácii prispelo k neúspechu vytýčenia zreteľnej etnickej hranice moravskej kolektivity voči českej.³⁹

Čo sa týka Slovenska, zásadnou otázkou vo vzťahu dominantných post-čechoslovakistických politických elít k jeho štátoprávnomu postaveniu po roku 1945 zostáva, prečo neumožnili realizovať požiadavku Slovenskej národnej ra-

37 Fantómový región – región, pôvodne patriaci k inému administratívnomu územnému celku, ktorého populácia sa vyznačuje pretrvávajúcou sociálnou praxou, odlišnou od populácie v aktuálnom územnom celku. K teórii konceptu porovnaj: HIRSCHHAUSEN, Béatrice von: “The Heuristic Interest of the Concept of ‘Phantom Borders’ in the Understanding of Cultural Regionalization.” In: *L'Espace géographique*, 2017, roč. 46, č. 2, s. 106–125; HIRSCHHAUSEN, Béatrice von – GRANDITS, Hannes – KRAFT, Claudia – MÜLLER, Dietmar – SERRIER, Thomas: Phantom Borders in Eastern Europe. A New Concept for Regional Research. In: *Slavic Review*, 2019, roč. 78, č. 2, s. 368–389.

38 K analýze celospoločenského konsenzu „národnej očisty“ v dobovom diskurze porovnaj: BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické rozpravy 1945 – 1948*. Praha 2015; SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945 – 1960*. Praha 2011.

39 PERNES, Jiří: *Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství*. Brno 1996; LOZOVIUK, Petr: Moravanství a podoby jeho intersubjektivních konstrukcí. In: *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 3, s. 221–233; STRMISKA, Maximilián: Moravská identitární mobilizace a konflikt centrum versus periferie v komparativní perspektivě. In: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Eds. Malíř, Jiří – Vlček, Radomír. Brno 2001, s. 187–194.

dy na federáciu. Jednoduchou odpoveďou je, že ju realizovať mohli, ale nechceli, lebo nemuseli, pretože boli v prevahe. Vytvorenie druhého mocenského centra by znamenalo deliť sa o moc s kolektivitou s odlišnými potrebami, predstavami a požiadavkami. Majorizácia, a z nej vyplývajúce blokovanie federálneho usporiadania štátu vyhovovalo predovšetkým komunistickej strane, ktorá vo voľbách 1946 na Slovensku prepadla vzhľadom na konzervatívne hodnotové orientácie väčšiny tamojšieho voličstva, čím sa komplikovalo nastolenie režimu štátneho socializmu. Umožnenie existencie limitovanej až formálnej autonómie slovenského teritória (tzv. asymetrické usporiadanie, pražské dohody, ústava 1948, 1960), ako aj formálnej federácie Československa (1968, 1970) ako určitej formy koncesie voči slovenskému národnému spoločenstvu bolo dôsledkom dvoch faktorov, ktoré výborne identifikoval Jan Rychlík: jednak väčšina Čechov – na rozdiel od väčšiny Slovákov – na federácii záujem nemala a jednak tzv. pražským Slovákom po auguste 1968 nevyhovovalo posilňovanie republikových právomocí, pretože im išlo o koncentráciu moci v pražskom centre.⁴⁰ Po zrútení autoritatívneho režimu štátneho socializmu v roku 1989 v demokratických podmienkach sa predstavy o štátoprávnom usporiadaní štátu u väčšiny Čechov a Slovákov natoľko rozlišovali, že politické elity oboch kolektív sa pragmaticky dohodli na jeho rozdelení. To bolo dozaista aj dôsledkom toho, že dôvody, pre ktoré pôvodne vznikol česko-slovenský štát, a teda periférnosť českého a slovenského národného spoločenstva voči inonárodným dominantným skupinám v Rakúsko-Uhorsku, ako aj absencia relevantného politického kapitálu na strane slovenských politických elít, pominuli.

Zánikom Česko-Slovenska sa z Českej republiky stal takmer etnicky homogénny štátny útvar bez vnútorných etnických periférií. Vedecké štúdie z posledných dvoch dekád však dokazujú, že teritórium Sudetov nebolo po odsune Nemcov plnohodnotne inkorporované do jadra národného teritória. Zo socioekonomického hľadiska sa tak v tomto fantómovom regióne odohrávajú mechanizmy sociálneho vylúčenia a sociálnej nestability (nižšia hustota zaľudnenia, užšie zastúpenie ekonomických sektorov, nižšia úroveň dosiahnutého vzdelania, úpadok urbanizácie a ľudského kapitálu).⁴¹

40 RYCHLÍK, Jan et al: *Dějiny Slovenska*. Praha 2024, s. 501–507; RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2015, s. 500–532.

41 NETRDOVÁ, Pavlína – KORČÁK, Matěj – NOSEK, Vojtěch: Measuring and Mapping the Existence of Phantom Borders at a Local Scale. Example of Sudetenland in Czechia, In: *Journal of Maps*, 2024, roč. 20, č. 1; GUZI, Martin – HUBER, Peter – MIKULA, Štěpán: The Long-Term Impact of the Resettlement of the Sudetenland on Residential Migration. In: *Journal of Urban Economics*, 2021, roč. 126; TESLA, Patrick A.: The Economic Legacy of Expulsion. Lessons from Post-War Czechoslovakia. In: *The Economic Journal*, 2021, roč. 131, s. 2233–2271.

Na Slovensku je situácia s vnútornými perifériami podstatne pestrejšia, čo je spôsobené jednak značne členitejším geografickým reliéfom a jednak špecifikami diskontinuitného dejinného vývoja národnej kolektivity Slovákov a rozsahu ich národného teritória. Ako už na to bolo poukázané vyššie, jedným z najhmatateľnejších legácií existencie česko-slovenského štátu je extrémne vychýlenie slovenského národného centra na západ v Bratislave a okrem toho aj „nafúknutie“ národného teritória trianonskou hranicou, t. j. poza etnickú slovensko-maďarskú hranicu smerom na juh k vytýčeným geopoliticko-strategickým bariéram (riečne toky, dopravné koridory a horské chrbty rozvodí). Uvedené územie sa zvykne označovať ako južné Slovensko, ktoré, na rozdiel od regiónu Sudetov v Česku, nemalo a nemá žiadne konkrétne ohraničenie. Historička Elena Mannová tematizovala južné Slovensko ako virtuálny, predstavovaný región v pozícii pohraničia, obývaný prevažne členmi maďarskej minority podozrivej z iredentizmu a autonomizmu.⁴² Práve kolektívna neuróza dominantnej národnej skupiny zo straty južných teritórií (1938) viedla k čiastočnej etnickej čistke, ktorá ale nemala likvidačný dopad na početnosť maďarskej národnej minority.⁴³

Čo však politické elity dominantnej národnej skupiny mohli zrealizovať, bolo štrukturálnymi znevýhodneniami znížiť sociálny status celej kolektivity. Administratívnymi reformami bolo celé pohraničné územie spravidla rozdelené podľa takého vzorca, aby členovia maďarskej minority v jednotlivých okresoch nenadobudli dominantný status a z toho vyplývajúce výhody. To isté sa týka aj krajského administratívneho členenia. Pokiaľ ešte v rokoch 1949 – 1960 existovalo sedem okresov, kde členovia maďarskej minority tvorili väčšinu, po roku 1960 zostali dodnes už len dva.⁴⁴

Celý región je vystavený symbolickému násiliu zo strany dominantného národného spoločenstva.⁴⁵ V roku 1948 bolo 710 obcí regiónu premenovaných názvami, odvodenými po vybraných osobnostiach dominantného národného spoločenstva (napr. Štúrovo, Gabčíkovo a pod.). Legislatíva demokratického zriadenia (§ 1a ods. 2 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení) síce umož-

42 MANNOVÁ, Elena: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In: *Frontiers, Regions and Identities in Europe*. Eds. G. Ellis, Steven G. – Raingard Eßer – Berdah, Jean-François – Řezník, Miloš. Pisa 2009, s. 185–204.

43 Bližšie: ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava 1993; ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Košice 2022.

44 HALÁS, Marián: Functionality versus Gerrymandering and Nationalism in Administrative Geography. Lessons from Slovakia. In: *Regional Studies*, 2017, roč. 51, č. 10, s. 1568–1579.

45 MICHELA, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Békéscsaba – Budapest 2016.

ňuje samospráve iniciovať referendum za premenovanie umelého názvu obce, ale v konečnej inštancii dáva zákon výlučnú moc schváliť tento názov vláde Slovenskej republiky.⁴⁶

Najvýraznejšie sa však znevýhodňovanie južného Slovenska prejavuje v jeho ekonomickom zaostávaní. Maďarskí geografi, pochádzajúci z trianonského Maďarska, poukazujú na skutočnosť, že zatiaľ čo na teritóriu Slovenska klesol podiel obyvateľov pracujúcich v poľnohospodárstve medzi rokmi 1921 – 1991 zo 60,4 % na 13,9 %, u členov maďarskej národnej minority zo 61,2 % na 23,8 %. Zmienení geografi sa zároveň pokúsili vypočítať podiel investícií do regiónu, pričom tvrdia, že do okresov južného Slovenska smerovalo zhruba o 70 – 75 % menej investícií na obyvateľa v porovnaní s celoslovenským priemerom.⁴⁷

Pritom už v 80. rokoch 20. storočia sa niektorí slovenskí geografi zamýšľali nad tým, prečo vláda neinvestuje v Juhoslovenskej kotline, ktorá mala najlepšie predpoklady pre populačný a industriálny rast vzhľadom na potenciálne, najmenej nákladné vysokorýchlostné prepojenie bratislavskej a košickej spádovej oblasti, ktoré by bolo o 80 km kratšie než preferovaným severným ťahom. Podľa Michala Lukniša myšlienku viesť hlavné južné prepojenie radšej cez Zvolen namiesto Veľkého Krtíša „...treba pokladať za historizmus, ktorý má za následok nepriaznivé disproporcie v priestorovej socioekonomickej štruktúre nielen Juhoslovenského koridorového subregiónu, ale aj SSR.“⁴⁸ Podľa geografa Mariána Halása išlo v tomto prípade o uprednostňovanie iných než Maďarmi obývaných regiónov, pričom opatrne konštatuje: „Je to veľmi citlivá a problematická téma a treba povedať, že tento fakt doteraz nebol v historicko-geografickej ani v socio-geografickej literatúre výraznejšie pertraktovaný.“⁴⁹

Ďalší príklad vnútornej periferie Slovenska predstavuje východné Slovensko, ktoré na rozdiel od južného Slovenska je od západnej časti Slovenska geograficky oddelené spišsko-gemerskou horskou bariérou. Na rozdiel napríklad od Moravy alebo Sliezska toto neohraničené teritórium nikdy netvorilo histo-

46 Porovnaj kauza Tešedíkovo – Pered. Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 612 zo 16. októbra 2013.

47 GYULÁS, László – NAGY, Zsuzsanna – BALOGH, Csaba: Ipari terek és vallálkozások. In: HORVÁTH, Gyula (ed.): *Dél-Szlovákia*. Budapest; Pécs 2004, s. 334–335. Región južného Slovenska vymedzili 16 okresmi: Senec, Dunajská Streda, Galanta, Komárno, Šaľa, Nitra, Nové Zámky, Levice, Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Košice-viedok, Trebišov, Michalovce.

48 LUKNIŠ, Michal: Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In: *Geografický časopis*, 1985, roč. 37, č. 2–3, s. 137–163.

49 HALÁS, Marián: Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 349–369.

rickú územno-správnú jednotku. To však nebránilo tomu, aby sa v mentalitách miestnej populácie nevytvárali predpoklady tvorby identitárnej tradície, ktorej atribúty vytyčovali etnickú hranicu s tou západo- a stredoslovenskou. Okrem iného išlo o kultivovanie vlastného literárneho jazyka, etnonyma Slovjaci a vytvárania vzájomnej príslušnosti k Uhorskému kráľovstvu.⁵⁰

Vzhľadom na to, že slovjacké hnutie bolo kompromitované spoluprácou s maďarskými politickými elitami (1918, 1938),⁵¹ po druhej svetovej vojne už miestna inteligencia, združená v Spolku východoslovenských akademikov, kultivovala východoslovenskú identitu modifikovane, a to pod označením východoslovenský regionalizmus. Za týmto účelom miestne intelektuálne elity založili v Košiciach spolok Svojina, ktorého činnosť po vzore Sliezskeho študijného ústavu v Opave bola zameraná na „hospodárske povznesenie“ a „výskum a propagáciu“ východného Slovenska.⁵² Tento spolok, schválený Povereníctvom vnútra v roku 1946, tvoril de facto výskumno-vzdelávaciu inštitúciu s prírodovedným, právnym, historickým, literárnym, lingvistickým, informačným, poľnohospodárskym, obchodným, štatistickým, sociálnym a akademickým odborom, samostatným vedeckým časopisom a pobočkami vo východoslovenských okresných mestách, čím predstavoval efektívnu inštitúciu kognície pri tvorbe východoslovenskej identity. Duchovný otec východoslovenského regionalizmu, historik Ondrej Halaga, v rámci Svojiny rozvíjal teóriu samostatného kmeňového vývoja východného Slovenska, ktorého obyvateľstvo ako autochtónne slovanské etnikum horného Potisia malo predstavovať jeden z kmeňov československého národa (teritoriálne od východu: Slovjaci – Slováci – Moravia – Slezania – Česi).⁵³ Takáto teória kolidovala s centralistickou národnou agendou dominantných stredo-západoslovenských intelektuálnych a politických elít, ktoré nemali na inštitucionálnom rozvíjaní konkurenčnej východoslovenskej identity, potenciálne pokrývajúcej zhruba tretinu slovenského teritória, najmenší záujem. Kritika činnosti spolku Svojiny zo strany Matice slovenskej po roku 1948 viedla k obmedzovaniu jeho činnosti a napokon k zrušeniu v roku 1951.

50 SZEGHY-GAYER, Veronika: Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 68–83.

51 Bližšie ŠVORC, Peter: Dve periférie v dvoch krajinách október 1918 – január 1919. Východné Slovensko a Uhorská Rus na ceste do Československej republiky. In: *Historický časopis*, 2020, roč. 68, č. 3, s. 463–490.

52 Bližšie HALAGA, Ondrej R.: *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov 2008. Kapitola III. História Svojiny, s. 175–244.

53 HALAGA, Ondrej R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice 1947. Peter Ratkoš označil Halagove závery za pseudovedeckú teóriu (Historický sborník 1947, roč. 5, s. 514–526).

Aktivity Svojiny sa však tešili pozornosti v českých krajinách, predovšetkým u pro-čechoslovakisticky zmýšľajúcich osobností.⁵⁴ Ešte pred zánikom Svojiny sa Halaga snažil o to, aby jej legácia pretrvala, a to transformovaním na košickú pobočku Slovanského ústavu v Prahe, čo podporili aj košické a prešovské krajské authority. Vtedajší riaditeľ Slovanského ústavu Albert Pražák podporoval Halagov návrh, pričom o osud Svojiny sa zaujímal aj vtedajší minister pre zjednocovanie zákonov Vavro Šrobár. Ambiciózny Halaga žiadal o pomoc dokonca podpredsedu vlády Viliama Širokého.⁵⁵ Podporu jeho návrhom vyjadrila aj Matice moravská: „Jsou nám velmi blízké již z toho důvodu, že postavení Matice moravské se v mnohém podobá Vaší dnešní situaci... Regionální význam vědeckých společností pokládáme i nyní za velmi důležitý proti úzkému centralistickému pojmání vědecké práce. Toto naše stanovisko se nám dosud podařilo u příslušných instancí uhájit.“⁵⁶ No čím intenzívnejšie loboval Halaga v českých krajinách, tým viac si proti sebe popudzoval bratislavské centrum, ktoré napokon jeho návrhy úplne zablokovalo (Povereníctvo školstva, vied a umení).⁵⁷

Zatrpknutý Halaga pokračoval v rozvíjaní svojej koncepcie dejín východného Slovenska aj v nasledujúcich rokoch. Od 60. rokov 20. storočia mu však začal výraznejšie kontrovať východoslovenský historik Ladislav Tajták. Podľa Tajtákových slov ho touto úlohou poverilo vedenie Historického ústavu SAV v roku 1962. V Ladislavovi Tajtákoví vtedy našli práve takú vedeckú autoritu autochtónneho pôvodu, ktorá by systematicky vyvracala Halagove tvrdenia a interpretovala dejiny východného Slovenska ako „integrálnej súčasti národného teritória“.⁵⁸ Výsledkom tejto zgleichschaltovacej identitárnej kampane v podmienkach autoritatívneho režimu štátneho socializmu bolo eliminovanie prejavov východoslovenského regionalizmu, a to do takej miery, že ani v demokratických podmienkach po roku 1989 doposiaľ nedošlo k nijakej forme jeho „renesancie“.

Podobne by sa dalo uvažovať o periférnych územiach severovýchodného Slovenska, ktoré obýva ukrajinskojazyčné a rusínskojazyčné obyvateľstvo, alebo o priestorovej marginalizácii časti rómskej populácie. V súvislosti so segre-

54 DUCHÁČEK, Milan: Korespondence Ondřeje R. Halagy a Václava Chaloupeckého. „Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským východem a českým západem.“ In: *Práce z dějin Akademie věd*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 35–70.

55 Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠAKE), f. Svojina 1945–1952, šk. 5, č. sp. 23 a 66. Informácia o možnosti zriadenia odbočky SÚ v Košiciach, 4. 9. 1950.

56 ŠAKE, f. Svojina 1945–1952, šk. 6, č. sp. 40/51. Matice moravská, 12. 1. 1951.

57 ŠAKE, f. Svojina 1945–1952, šk. 6, č. sp. 8/52. Správa o zániku, 17. 3. 1952.

58 ŠAKE, f. Tadžislav Tajták 1927–2020, šk. 3, č. sp. 76. Moja cesta k histórii. Porovnaj i TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 307–329.

govanými rómskymi komunitami dokonca slovenská sociologička Iveta Radičová zaviedla v sociálnych vedách pojem dvojité marginalita ako priestorový fenomén, ktorý znamená, že rómska komunita je ohrozená nielen sociálnym vylúčením, ale priestorovo sú tieto komunity lokalizované v územiach, ktoré sú geograficky výrazne odrezané. Dochádza teda k marginalizácii nielen samotnej komunity, ale i celého regiónu, v ktorom sa komunita nachádza (menej rozvinutý región, najmenej rozvinutý okres a pod.).⁵⁹

Záver

Koncept periférie má vysokú relevantnosť pre interpretáciu dejín jednak národných spoločenstiev Čechov a Slovákov a jednak ich vlastných národných teritórií. Tieto národné teritória sa vyvíjali na periférii, resp. na semi-periférii svetového systému, pričom samé o sebe tvorili vnútorné periférie habsburského impéria. Periférnosť, bez toho, aby bola explicitne definovaná, sa stala súčasťou master-naratívov oboch národných spoločenstiev. Topos zaostávania – dobiehania, modernizácie – stagnácie, príslušnosti k Východu – alebo Západu je diskurzívnou konštantou spoločenskej debaty o smerovaní a národných politikách u oboch národných spoločenstiev. Periférnosť ako taká je súčasťou ich historickej skúsenosti, čo nachádza odraz i v politickom a filozofickom myslení.

Obe národné spoločenstvá mali snahu vymaniť sa z „bludného kruhu“ periférnosti, k čomu využili zásadnú geopolitickú destabilizáciu stredoeurópskych monarchií počas prvej svetovej vojny. Spoločnými záujmami s hegemónmi svetového systému, predovšetkým Spojenými štátmi americkými, sa im podarilo vytvoriť vlastný národný štát s mocenským centrom. No práx závislostí z imperiálneho obdobia v relácii centrum – periféria sa replikuje aj v post-imperiálnom období na úrovni národného štátu. Štrukturálne znevýhodnenia periférnych oblastí národných teritórií je možné pozorovať až do súčasnosti. Tieto majú ďalekosiahle dopady na vyludňovanie periférií, na migráciu obyvateľstva do mestských centier, a v konečnom dôsledku na stigmatizáciu imidžu periférií a marginalizáciu tamojších populácií.

59 RADIČOVÁ, Iveta: *Hic sunt Romales*. Bratislava 2001.

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

Archívne pramene

Štátny archív v Košiciach

Svojina 1945 – 1952 (1956)

Ladislav Tajták 1927 – 2020

Literatúra

BAKOŠ, Ján: *Periféria a symbolický skok. Úvahy o teórii dejín umenia a kultúrnej histórii*. Bratislava 2000

BARTH, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo 1969

BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL Miloš: *Regionální dějiny. Pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004

BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické rozpravy 1945–1948*. Praha 2015

ČERNÝ, Karel: Immanuel Wallerstein. Historie kapitalismu, globální nerovnosti a světová revoluce. In: *Soudobé dějiny*, 2021, č. 2, s. 390–432

DUCHÁČEK, Milan: Korespondence Ondreje R. Halagy a Václava Chaloupeckého. „Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským východem a českým západem.“ In: *Práce z dějin Akademie věd*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 35–70

EEDEN van, Elise: Considering the Many Variations of Regional History. In: *Histories of People and Place*, 2024. doi: <https://doi.org/10.1080/28334299.2024.2433919>

ETKIND, Alexander: *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*. Cambridge 2011

GUZI, Martin – HUBER, Peter – MIKULA, Štěpán: The Long-Term Impact of the Resettlement of the Sudetenland on Residential Migration. In: *Journal of Urban Economics*, 2021, roč. 126

GYULÁS, László – NAGY, Zsuzsanna – BALOGH, Csaba: Ipari terek és vállalkozások. In: HORVÁTH, Gyula (ed.): *Dél-Szlovákia*. Budapest – Pécs 2004, s. 334–335

HALAGA, Ondrej R.: *Memorabilia z Európy a vlasti*. Prešov 2008

HALAGA, Ondrej R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice 1947

- HALÁS, Marián: Functionality versus Gerrymandering and Nationalism in Administrative Geography. Lessons from Slovakia. In: *Regional Studies*, 2017, roč. 51, č. 10, s. 1568–1579
- HALÁS, Marián: Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 349–369
- HALLON, Ľudovít. Hospodársky vývin po vzniku ČSR a v 20. rokoch. In FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan. *Slovenska v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918–1939*. Bratislava 2012, s. 213–240
- HAVLÍČEK, Tomáš – CHROMÝ, Pavel – JANČÁK, Vít – MARADA, Miroslav: Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výskumu periférnych oblastí. In: *Problémy periférnych oblastí*. Ed. Novotná, Marie. Praha 2005, s. 6–24
- HETCHER, Michael: *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development*. Berkeley 1975
- HIRSCHHAUSEN, Béatrice von: “The Heuristic Interest of the Concept of ‘Phantom Borders’ in the Understanding of Cultural Regionalization.” In: *L’Espace géographique*, 2017, roč. 46, č. 2, s. 106–125
- HIRSCHHAUSEN, Béatrice von – GRANDITS, Hannes – KRAFT, Claudia – MÜLLER, Dietmar – SERRIER, Thomas: Phantom Borders in Eastern Europe. A New Concept for Regional Research. In: *Slavic Review*, 2019, roč. 78, č. 2, s. 368–389
- HLAVÁČEK, Petr (ed.): *Západ nebo Východ? České reflexe Evropy 1918–1948*. Praha 2016
- HOLEC, Roman: „Zentrum“ und „Peripherie“ im Modernisierungsprozess Mitteleuropas am Beispiel der Slowakei. In: *Vorbild Europa und die Modernisierung in Mittel- und Südosteuropa*. Eds. Solomon, F. – Zach, K. – Brandt, J. Berlin 2009, s. 132–135
- HOLUBEC, Stanislav: Moderní světový systém Immanuela Wallersteina. Čtyřicet let vývoje jednoho paradigmatu a jeho reflexe. In: *Český časopis historický*, 2017, roč. 115, č. 2, s. 440–479
- HOLUBEC, Stanislav: *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie*. Praha 2009
- HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.). *Čechoslovakis-mus*. Praha 2019
- HŘÍBEK, Tomáš: Piotr Piotrowski, Art and Democracy in Post-Communist Europe. In: *Umění/Art*, 2014, roč. 62, č. 1, s. 87–89
- CHAKRABARTY, Dipesh. *Provincializing Europe : Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton 2008

- CHENG, Enfu - ZHAI, Chan: China as a „Quasi-Center“ in the World Economic System. Developing a New „Center-Quasi-center-Semi- periphery-Periphery“ Theory. In: *World Review of Political Economy*, 2021, roč. 12. č. 1, s. 4–26
- CHMEL, Rudolf: Slovenské (stredo)európske vízie. In: HLAVÁČEK, Petr (ed.): *České vize Evropy? Manuál k naší evropské debatě*. Praha 2014, s. 88–99
- JAKUBOWSKA, Agata – RADOMSKA, Magdalena (eds.): *Horizontal Art History and Beyond*.
- Revising Peripheral Critical Practices*. Routledge 2022
- KLUSÁKOVÁ, Luďa: The Czech Lands in the Habsburg Empire (Economic Centre but Political Periphery). In: NOLTE, Hans-Heinrich (ed.): *Internal Peripheries in European History*. Göttingen – Zurich 1991, s. 16–184
- KOMLOSY, Andrea: Imperial Cohesion, National-Building, and Regional Integration in the Habsburg Monarchy? In: *Nationalizing Empires*. Eds. Miller, Alexei – Berger, Stefan. Budapest 2015, s. 369–427
- KOMLOSY, Andrea: State, Regions, and Borders. Single Market Formation and Labor Migration in the Habsburg Monarchy, 1750–1918. In: *Fernand Braudel Center Review*, 2004, roč. 27, č. 2, s. 135–177
- KOVÁČ, Dušan: *O historiografii a spoločnosti*. Bratislava 2010
- LICHTEJ, Igor: Užhorod vo víre spoločensko-politických diania v rokoch 1918–1919. In: ŠVORC, Peter – HEPPNER, Harald (eds.): *Veľká doba v malom priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky 1918–1929*. Prešov 2012, s. 147–164
- LIPTÁK, Lubomír: Bratislava ako hlavné mesto Slovenska. In: DUDEKOVÁ, Gabriela et al: *Medzi provinciou a metropolou. Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí*. Bratislava 2012, s. 46–66
- LOZOVIUK, Petr: Moravanství a podoby jeho intersubjektivních konstrukcí. In: *Český lid*, 2004, roč. 91, č. 3, s. 221–233
- LUFT, Robert: Machtansprüche und kulturelle Muster nichtperipherer Regionen. Die Kernlande Böhmen, Mähren und Schlesien in der späten Habsburgermonarchie. In: FEICHTINGER, Johannes, PRUTSCH, Ursula – CSÁKY, Moritz Csáky (eds.). *Habsburg Postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck 2003, s. 165–188
- LUKNIŠ, Michal: Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In: *Geografický časopis*, 1985, roč. 37, č. 2–3, s. 137–163
- LYOTARD, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha 1993

- MANNOVÁ, Elena: Das kollektive Gedächtnis der Slowaken und die Reflexion der vergangenen Herrschaftsstrukturen. In: FEICHTINGER, Johannes, PRUTSCH, Ursula – CSÁKY, Moritz Csáky (eds.). *Habsburg Postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*. Innsbruck 2003, s. 189–196
- MANNOVÁ, Elena: Southern Slovakia as an Imagined Territory. In: *Frontiers, Regions and Identities in Europe*. Eds. G. Ellis, Steven G. – Raingard Eßer – Berdah, Jean-François – Řezník, Miloš. Pisa 2009, s. 185–204
- NELSON, Robert L. (ed.): *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East. 1850 Through the Present*. New York 2009
- MICHELA, Miroslav: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Békéscsaba – Budapest 2016
- NEŠPOR, Zdeněk R. *Česká a slovenská religiozita po rozpadu společného státu. Náboženství Dioskúry*. Praha 2020
- NETRDOVÁ, Pavlína – KORČÁK, Matěj – NOSEK, Vojtěch: Measuring and Mapping the Existence of Phantom Borders at a Local Scale. Example of Sudetenland in Czechia, In: *Journal of Maps*, 2024, roč. 20, č. 1
- NOLTE, Hans-Heinrich (ed.): *Internal Peripheries in European History*. Göttingen – Zurich 1991
- PAPAJÍK, David: *Regionální dějiny. Metodologie – problémy – praxe. Vysokoškolská učebnice*. Ružomberok 2022
- PERNES, Jiří: *Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství*. Brno 1996
- PIOTROWSKI, Piotr: *Art and Democracy in Post-Communist Europe*. Reaktion Books 2012
- PIOTROWSKI, Piotr: *In the Shadow of Yalta. Art and the Avant-Garde in Eastern Europe 1945–1989*. London 2009
- RADIČOVÁ, Iveta: *Hic sunt Romales*. Bratislava 2001
- Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Eds. Pekár, Martin – Derfiňák, Patrik. Prešov 2004
- RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2015, s. 500–532
- RYCHLÍK, Jan et al: *Dějiny Slovenska*. Praha 2024, s. 501–507
- ROKKAN, Stein: The Centre-Periphery Polarity. In: *Centre-Periphery Structures in Europe. An ISSC Workbook in Comparative Analysis*. Eds. Rokkan, Stein – Urwin, Derek – Aarebrot – Frank H. – Malaba, Pamela – Sande, Terje Frankfurt. New York 1987, s. 17–50
- SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960*. Praha 2011

- STRMISKA, Maximilián: Moravsitická identitární mobilizace a konflikt centrum versus periferie v komparativní perspektivě. In: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Eds. Malíř, Jiří – Vlček, Radomír. Brno 2001, s. 187–194
- SUBOTIC, Milan: „Internal Colonialism“ – A Contribution to the History of the Concept. In: *Sociologija*, 2018, roč. 60, č. 2, s. 410–432
- SZEGHY-GAYER, Veronika: Slovjacké regionálne hnutie v rokoch 1907–1918. In: *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 68–83
- ŠUTAJ, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava 1993
- ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana: *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. Košice 2022
- ŠVORC, Peter: Dve periférie v dvoch krajinách október 1918 – január 1919. Východné Slovensko a Uhorská Rus na ceste do Československej republiky. In: *Historický časopis*, 2020, roč. 68, č. 3, s. 463–490
- TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 2, s. 307–329
- TESLA, Patrick A.: The Economic Legacy of Expulsion. Lessons from Post-War Czechoslovakia. In: *The Economic Journal*, 2021, roč. 131, s. 2233–2271
- TÍŽIK, Miroslav: Na východ od Česka alebo ako porovnávať náboženstvo v Česku a na Slovensku. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2021, roč. 57, č. 1, s. 105–121
- The European Experience. A Multi-Perspective History of Modern Europe*. Eds. Hansen, Jan – Hung, Jochen – Ira, Jaroslav – Klement, Judit – Lesage, Sylvain – Simal, Juan Luis – Tompkins, Andrew. Cambridge 2023
- VERDERY, Katherine: Internal Colonialism in Austria-Hungary. In: *Ethnic and Racial Studies*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 378–399
- VLACHOU, Foteini: Notes from the Periphery. History and Methods. In: *Visual Resources. An International Journal on Images and their Uses*, 2019, roč. 35, č. 3–4
- WALLERSTEIN, Emmanuel: *World-Systems Analysis. An Introduction*. Durham 2004